

TWENTY SATRAPIES OF DARIUS.

in: The Geography of Herodotus, J. Talboys Wheeler, London, 1854.

Z. Tóth Csaba

A „szabir” népnév és változatai a történeti forrásokban

- Östörténeti szöveggyűjtemény -

Fiatalabb ember lévén, első ízben húsz esztendeje olvastam *Dümmerth Dezső* Az Árpádok nyomában című nagyszerű könyvében arról, hogy *Konsztantinosz Porphyrogennétosz*, bizánci császár a 10. század közepe táján feljegyezte: a magyarok régi neve „valami okból” *szábarti ászfali*, erős vagy lovas szabir volt. Azóta nem hagy nyugodni ez a közlés, és újra meg újra feléled bennem az érdeklődés a rejtélyes szabirok vagy szavárdok iránt, újra és újra feltámad bennem az *Illyés Gyula*-i „világgá sodródott fiú” tudásszomja, aki „elveszett szüleit” keresi, könyvtárakon és őserdőkön át. Ami azt illeti, egyelőre a könyvtárakig jutottam, igaz, talán ez sem kevés, és mielőtt az „őserdőkön” átverekednénk magunkat, nem árt innen elkezdni, s jó iránytűt vinni magunkkal. Az elmúlt években behatóbban tanulmányoztam a szabirokról fellelhető híradásokat, majd magam is többször igyekeztem némi áttekintést nyújtani a kérdésről, először 1993-ban egy kéziratban maradt, csak részben östörténeti vonatkozású esszémben (*Új napkelet*), majd 1999-ben (*Az Aranyfejedelem éneke*, *Életünk*, 1999/6), és legutóbb, 2005-ben (alábbi szöveggyűjtemény). Meglepő módon a legéletszerűbb beszámolót róluk épp egy osztják éneknek köszönhettem, igaz, más következtetésekre kellett jutnom ezzel kapcsolatban, mint az akadémiai szinten szokásos.

A bizánci császár nagyon konkrét közléseihez képest a szabirokról alig emlékeznek meg középkori krónikáink. *Anonymus* tesz egy időben és térben pontatlan utalást a „Görögországban maradt” honfoglaló Zovárd vezérről és *Sobamogeru*-nak nevezett népéről, valamint *Kézai Simon* ír ugyancsak egy Zovárd vezérről, már Etele idejében. Mindazonáltal adataik a szavárd-magyarokról szóló kaukázusi, főleg bizánci, örmény és arab források fényében világosan érthetők. De sajnos nem kereste a szabirokat sem *Julianus* barát 1236-ban, sem később *Kőrösi Csoma Sándor*, és *Zichy* gróf 1895-ös kaukázusi útja során anélkül vonatozott át a Kura folyó öntözte síkságon, hogy Udiban körülnézett volna, holott az erdélyi örmény pap, *Lukácsy Kristóf* már 1870-ben kiadta munkáját, amelyben kétségteljesen híradásokra támaszkodva ír az udibeli szabirokról, Tbiliszitől keletre.

Elkezdték viszont keresni a szabirokat a 19. század végének őstörténései, *Thúry József*, *Fiók Károly*, majd az oroszok, például 1899-ben *Szergej Patkanov* helyszíni, nyugat-szibériai kutatásai szolgáltatottak rendkívül értékes adatokat.

A politikailag mind a Habsburg-, mind a szovjet rendszerben támogatott „finnugor” elmélet mumifikálódása azonban, mint tudjuk, azt eredményezte, hogy még az elmúlt, némileg felszabadultabb majd két évtized alatt is a szabir-kérdés meglehetősen mostoha kezelésével lehetett találkozni a hivatásos történészek oldaláról. Pedig újra megjelentek a színen a szabirok, igazán bizonyító erejű, valóságos adattenger hátán, köszönhetően néhány elszánt őstörténész partizánnak, akik hál’ istennek mindig akadnak, hogy továbbmentsék a régi igazságokat, gondolok itt *Padányi Viktor*, *Götz László*, *Sebestyén László* vagy *Bíró József* ezirányú munkásságára. Miért van mégis az, hogy a felszínen oly elhe-lyezhetetlenek, vitásnak tartják ezt a jelentős emlékeket hátrahagyott szabir népcsoportot még ma is? Miért nevezte őket az orosz-amerikai *Vernadsky* „svédeknek”, *Györffy György* „bolgároknak”, mások „oroszoknak” vagy törököknek? Nyilvánvalóan a szabirok nem „kompatibilisek” a finnugor-szemléletű őstörténet-kutatással, de a törökös iránnyal sem egészen, mivel meggyőző adatok vannak ősi, elő-ázsiai eredetükre, majd dél-kaukázusi lakhelyükre nézve, akár ha a Kr. e. 5. században élt *Hérodotosz* saspeir-jeit vesszük, akik a XVIII. perzsa satrapiában laktak, a médek és a kolkhisziak között, vagy ahogy ez kiderülhet *Artur Ungnad*, neves német ókortörténész *Subartu* című komoly munkájából.

Noha Ungnad 1936-ban megjelent könyvében nem kapcsolta össze az ókori szubirokat a középkori szabirokkal, szavárdokkal (a kétféle névalak úgy tűnik a szumér eredetű subir népnévre, és az akkád subartu országnévre vezethető vissza), mégis, az adatokat egymás mellé helyezve – és erre azt hiszem a legilletékesebb a magyar vagy a török őstörténet kutatója – szinte hézagtalanul kibontakozik az elő-ázsiai magaskultúrát hordozó szabir nép egész története, az észak-mezopotámiai kezdetektől a Kaukázuson át, és a szkítákkal, majd a hunokkal, illetve az ogur-magyarokkal való szövetségen keresztül – ami a szabirok „eltörökösödéséhez” vezetett – az északi vidékekig, egészen Nyugat-Szibériáig, mely utóbbi térségnek ugyancsak ők voltak a névadói. A szumér, akkád, perzsa, görög, örmény, bizánci, arab források, osztrák népköltések egyöntetűen szólnak róluk, mint erőteljes, uralkodásra termelt lovas népről, kiváló harcosokról, akiknek főfoglalkozása a háború, akik kiválóan értenek ostromgépek készítéséhez, a fémek megmunkálásához, s akik vert falú, oszlopos házakat és lépcsős elrendezésű földvárakat építenek maguknak. Konstantin császár azután arról is tudósít, hogy a szabirokat a magyaroktól elszakította az első besenyő támadás – ez valamikor 830 táján történhetett –, és a magyarok a Dontól nyugatra, Etelközbe, a szabirok pedig „Perzsia vidékére” költöztek. Mint említettem, Lukácsy és Thúry a 19. században pontosan kimutatták, hogy a szabir-magyarok egy része a régi örményországi Udi tartományba települt, ami jelenleg Azerbajdzsán nyugati részén található. A szabir népnév különféle alakban felbukkan grúz, örmény és kelet-anatóliai török helynevekben is, elsődlegesen és túlnyomórészt itt, a Dél-Kaukázusban, a Pontus-melléken, nem Közép-Ázsiában. Ilymódon a Kaukázus történeti viszonyainak ismertetése is nagyobb teret kellene kapjon a magyar történelmi atlaszokban.

Íme tehát, itt van az „őserdő” amit illene felkeresni, maradékaink megtalálásának régi szent céljával. A szabirok történelme, kultúrája, nyelve, hagyománya legalább annyira a magyar őstörténetkutatás fókuszába kellene kerüljön, mint a hunoké, avaroké, vagy a honfoglaló elődeinké. Ha úgy tetszik ne állítsunk semmi biztosat a szabirokról, csak vizsgáljuk meg a történeti, régészeti, kulturanropológiai tényeket, a könyvtárakban, ahogy legjobb lelkiismeretemmel tettem magam is, és ha lehet, ha a körülmények engedik, a helyszínen is. Nézetem szerint ez a vizsgálat talán a legfontosabb kulcsot adhatná a magyarság 6-9. századi viszonyainak megismeréséhez, a Kaukázussal és az Urál vidékével való egykori kapcsolataink hiteles feltárásához. Ha valami, akkor az azerbajdzsáni, udibeli szabirok maradékainak megkeresése, vagy ha ez már nem lehetséges, ottani emlékeik felkutatása választ adhatna sok kérdésünkre, a magyarság és a magyar nyelv kialakulásával, történetével kapcsolatban.

I.

Szubarok, szubirok az észak-mezopotámiai és dél-kaukázusi régióban, a Krisztus előtti III. évezredtől

ARTUR UNGNAD: Subartu – Beitrage zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens, Berlin und Leipzig, 1936. (Szubartu – adalékok Elő-Ázsia kultúrtörténetéhez és néprajzához):

Geográfiai-névszótári szövegek, K 4337 (II R 50, 60 c,d):

§ 24. asszír SU.EDEN = SUBARTU

[= a szumer/szubar su – elsüllyedt, bir – kert, ki – ország, gyök: s.b.r]
(KUR SU.EDEN.KI KUR SU-BAR-TI)

§ 25. Sumerische subir (assir. eden = sumer. bir)

„subar, sugir, sagir = nagyon valószínű, hogy a 'sugir' és 'sagir' nevek a subir név változatai a szumer nyelvjárásban (vgl. A Poebel: Sumerische Grammatik, Rostock, 1923.)”

„Subir = Subartu név tehát a szumer Subir megfelelője, amiből még nem tudunk következtetni az országnév eredeti kiejtésére. Nem tudjuk, hogy a szumerek miért épp az 'eden' jelét használták ezekben az országnevekben, és nem a szokásos '-bir' szótag jelét. Valószínű, hogy valamilyen grafikus szójáték volt az irányadó.”

Subar = „Egy másik, Subartura vonatkozó régebbi ideogram található Eannatum, Lagas királyának feliratán, valamint Naram-Sin feliratán, aki Akkád nagy uralkodójának, Sarru-kinnek volt az unokája. Egy későbbi feliraton Naram-Sin szövegében leírták Su-bar-tim akkád olvasatát: ez SUBAR jele.”

Az Kr. e. 2400-ból származó Samarra-i bronztablán szerepel, hogy Ari-sen, Sadar-mat fia birodalmához tartozott Havilum ország (!); ezeket a neveket szubareus, szubir eredetűnek tartja Ungnad (in: Subartu, pp. 142-143).

Havilum a Biblia Havilá-jának, Evilátjának felel meg, melyet az ókori szerzők egybehangzóan Indiával azonosítottak. Mint ismeretes, középkori krónikásunk, Kézai Simon leírta, hogy ide költözött Nimród, a hunok és magyarok legendás ősatya, a babiloni torony összeomlása, azaz a szumer-szubir birodalom összeomlása után. Ez világosan jelzi az elő-ázsiai őskultúrák és ősnépek indus-völgyi, közép-ázsiai kapcsolatait, amit a régészet is messzemenően alátámaszt (Ld. még az Assur, Kalach, Ninive, Dur-Sarrukin, Tepe-Gavra, Tell-Halaf elsődleges régészeti kultúrákat, és összefüggéseiket a dél-turkmenisztáni Anau, Altin-Tepe, Namazga Tepe, Turang Tepe kultúrákkal, majd a Khorezm-Altáj-Kazahsztán-Volga-Kaukázus hatalmas karéjában elhelyezkedő Kelteminár, Afanaszjevo, Andronovo, Abasevo, Ananyino, Kubán-Majkop, Kura-Arax elnevezésű kulturákkal, és az Indus-völgygel; az Evilát-India azonosításról ld. Josephus Flavius Kr. u. 37. k., Epiphanius 373. k., Kosmas Indikopleustes 510. k., kiknek művei Kézai Simon forrásai is voltak; Genézis könyve II, 10,3. „Havilah ... ahol az arany terem”, továbbá Gen. X, 7, X, 29-30. mint személynév, Nimród testvére; ld. még Baktay Ervin: India művészete, I-II, Bp., 1981). Lehetséges, hogy a Bibliában szereplő Tubal fejedelme (Ezékiel, 38, 39; i.e. 570 körül), és a Tubalkain (Móz. I., 4,22) név a szabirokra, ősi szubar nevükre utalhat (ld. Z. Tóth Csaba: A hun-magyar eredethagyomány kérdései, I-III., I. Nimród és Evilát ország, Turán, 2001/5,6, 2002/3). A bibliai Tubal név azonban jelentheti még az újhettitának mondott közép-anatóliai Tabal királyságot is, amelyről Kr. e. 8. századtól vannak tudósítások (ld. még Padányi Viktor, Götz László, Bíró József munkáinak számos értékes megállapításait, az idézett, főleg német szakirodalommal együtt; v. ö. Egyetemes történelmi kronológia, Bp., 1972, Kisázsia, Asszíria történeténél).

A szubarok a szumérekkel együtt embertanilag a brachicephal (rövidfejű) embertípust képviselték, tehát nem voltak sem szemiták, sem árják (ld. még a szumérek eredetéről Mózs. I, 11,1., mely elmondja, hogy a szumérek kelet felől érkeztek későbbi hazájukba, a Folyamközbe). A turáni-türk népek ugyancsak a brachicephal típusba tartoznak, és a múltban több rangos külföldi, angol, német, francia nyelvész képviselte azt az álláspontot, hogy a szumérek nyelve az ural-altaji nyelvcsoporthoz sorolható. A szubirok, akiket Ungnad a terület szumérek előtti őslakóinak tart,

letelepült, földművelő, állattenyésztő, fém- és agyagműves kultúrával rendelkeztek. A III. évezredben majd' ezer esztendőn át ellenálltak az asszír és egyéb támadásoknak, majd legyőzetésüket követően a szumérekkel együtt szétszóródtak Mezopotámia szomszédos területeire, illetve kelet felé. Mindazonáltal az őstörténet-kutatás eddig még nem tekinti azonosnak a szubir-subart és a szabir-szavárd nevet, illetve népet, holott ez a legnagyobb valószínűség szerint bizonyosnak vehető.

Szubratu az óperzsa-görög időkben

§ 44. Nach der Eroberung Babylons durch Kyros finden wir Subaraer nur noch einmal in einem gerichtlichen Protokoll erwähnt, des im I. Jahre des Perserkönigs K a m b u z i j a (Kambyses) aufgesetzt wurde (Veröffentlicht von A. T. Clay in BE VIII., I., Philadelphia 1908, Nr. 80.; vgl. Auch W. Schwenzner in Klio XVIII., 1922., S. 45.). Hier werden die Aussagen bestimmter Personen protokolliert, die erklärten, dass Sillaa, „*der Hausmeister des Gubarru (Gobryas) (des Statthalters des Königs) auf Geheiss des (?) Gubarru einen Kanal an Gimirraer (= Kimmerier) und Subaraer abgegeben habe*: ^msilla-a-a ^{amél}rabi-bîti sá gú-bar-ri i[na qí-b]i (?) sá (?) ^mgú-bar-ri nâru a-na [^{amél}gi]-mir-ra-a-a u ^{amél}su-bar-ra [a-a id-di] (?) -nu” (Ungnad).

Vagyis: Kambuzija (Kambyses, Kr. e. 600-559) uralkodásának első évéből származó perzsa szerződés-szöveg a szubarokat már a kimmeriek társaságában említi: Sillaa, a király helytartójának udvarnoká egy csatornát adott át a kimmerieknek és a szubaroknak. Ekkor a szubarokat már a kimmeriek társaságában említik, ami mutatja észak felé, a Kaukázus felé vándorlásuk tényét.

Hérodotosz, Historiarum, Libri IV., (Kr. e. 440 körül):

„Super hos [Persas] ad ventum Aquilonem habitant Medi super Medos Sapires [Saspeiroi] super Sapires Colchi ad Septemtrionale pertigantes mare, in quod influit flumen Phasis.” A perzsák fölött észak felé laknak a médek, a médek fölött a szabirok, a szabirok fölött a kolchisziak, déli irányban a tenger (Pontus) felé, melybe a Phasis (Rioni) folyó ömlik (A görög mítoszok megemlítik, hogy az Argonauták, midőn a Fekete-tengeren Kolchisz felé tartottak, a „Tibarénoszok” országa mellett hajóztak el, s ez a név is lehet egyik változata a szabir névnek; R. Graves: A görög mítoszok).

Hérodotosz, A görög-perzsa háború (Xerxes idején, Kr. e. 486-465):

„A matienosok, a saspeirosok [szabirok], és az alarodiosok [urartuiak] évi kétszáz talentom adót fizetnek, és a XVIII. Szatrápiában laknak” [az óperzsa Achemenida-birodalomban]. Itt jegyezzük meg, hogy az Ókori történeti chrestomatia szerint, 7. kiadás Bp., 1999., Dareios perzsa király behisztúni feliratán szereplő Sparda nem Subartu nevét jelenti, amely akkor már nem létezett, hanem a kis-ázsiai Sardeis-nek felel meg, és a felsorolásban utána következő ország, melyet latinul régebben „Hunae”-nak fordítottak, valójában Jónia.)

Herodotos leírja, hogy miután végetért a szkíták 28 évig tartó elő-ázsiai uralma, visszahúzódtak a Kura-Arax folyók közé. A Hist. Lib. I., 211.-nél szereplő massageta királyfi Spargapises nevének spar- töve esetleg kapcsolatban lehet az ugyanott, a Kaukázustól délre, délkeletre említett „saspeirekkel”, azaz szabirokkal. Nagy valószínűséggel a szuba-rok/szabirok a masszagétákkal, szkítákkal, kimmeriekkel való kapcsolat során törökösödhetek el, nyelvükben, szokásaikban.

Strabo, Kr. e. 66 -Kr. u. 24.

„Auri metalla in Syspiritide effodiuntur apud Cambale ad quae Alexander Memnonem cum militibus misit sed ab indigenis celatum est.” (az aranyban gazdag ország nevének előtagja nagyon hasonló Hérodotosz kissé eltorzított saspeir névnevéhez, és a subarti névhez; az y-betű ü-hangot jelöl)

id. Plinius, Caius, Kr. u. 23-79, Historiae Naturalis, VI. 15,38-39:

„Ab introitu dextra macronem ipsum faucium (maris Caspii) tenent Udini Scytharum populus dein per oram Albani.” (Udi tartomány lakóit szkítáknak mondja).

A kaukázusi Albánia (É-Azerbajdzsán) egyik uralkodója volt Kr. e. 47-35 között egy Zober nevű király (Movses Dasxuranci/Kalankatvaci: The History of the Caucasian Albanians, Transl.: C. J. F.

Dowsett, London, 1961., Oxford University Press; www.artsak.com, valamint a nomád uralkodók jegyzékében, <http://web.raex.com/~obsidian/siberia.html>).

Ptolemaios Claudius Kr. u. 150 körül

Európai Szarmáciában, tehát a Fekete-tengertől északra, említi a szabirokat (Suardeni), és szomszédságukban a Materi (magyarok?) népvét, valamint a hunokat (Chuni), az alánokat (Alauni, Scytha Alauni), és az avarokat (Avarini; utóbbiak, vagy egy részük a Visztula forrásai közelében laktak; Geographia, V. Cap. 9.,16,17, és III. könyv, 5,25.; Ptolemaios a 100 körül élt Türoszi Marinos adatait is felhasználta; ld. később). Ptolemaios e korai mater-magyar népneve alapján úgy tűnik, hogy a magyar nép már ekkor önálló entitásként létezett Szkítia-Szarmácia népei között, és a későbbi évszázadokban a magyarságnak erre az ősi magvára rétegződtek a kelet felől érkező más népelemek, hunok, avarok, türkök. Plinius (Hist. nat. IV. 26,83) Sardi Scythae-ról beszél az északi Pontus-régióban, azonosíthatóan a Ptolemaiosz által említett Suard népnévvel.

II.

Szabirok, szavárdok a Fekete-tenger, Kaukázus környékén, az ókor végétől a középkorig

Ammianus Marcellinus, szír-római katona, korának sikeres történetírója (353-378 között írt, személyes élményei alapján); Történeti könyveiben (ford. Pirchala Imre, I. kötet, 1916, II. k. 1917; új kiadás: Róma története, Európa, Bp., 1993), Kr. u. 362. táján írja (I. kötet, XXII., 8,20):

„...Nem messze innen [a kisázsiai Thermodon nevű folyótól, amely az Armonius-hegységről ömlik a Fekete-tengerbe], északi irányban szelíd lejtőivel a Carambis nevű hegyfok emelkedik [Sinopétól nyugatra]; vele szemben, 2500 stadiumnyi távolságban van Criumetopon, Taurisnak egy hegyfoka [Krím-fsz.]. Innen [itt a szerző visszatér a Carambishoz] az egész tengerpart, a Halys folyótól kezdve [ma: Kizil Irmak, Töröko.], tökéletesen egyenes vonalban indul és mintegy húrnak képét adja, amely egy íjnak két végéhez van odakötözve. E vidékek (21) szomszédságában laknak a dahák, a legvitézesebb valamennyi nép közül és a chalybsok, akik először bányászták és dolgozták fel a vasat. A mögöttük elterülő vidékeket a byzarok lakják és a sapirok, a mossynoecusok, a macronok és phylirek, ezekkel a népekkel alig-alig vannak kapcsolataink, ezért nemigen ismerjük őket... (24) E vidékek mögött következnek a camariták népes községei, a Phasis folyó pedig zúgó habjaival eléri a colchisiak országát...(26) Az elsorolt népek (heniochusok, achaeusok, cerceták) mögött a cimberiumi Bosporus népei laknak...(27) Innen nagy út van az amazonokig, akik a Kaspi-tóig terjeszkedve a Tanais [Don] körül laknak...(29) A Tanaison túl szélteben terjeszkednek a sauromaták, akiknek országát bővíző folyók szelik át...(33) A Maeotisi Chersoneustól nem messze laknak a taurusok. Ezek közül iszonyú vadságuk miatt félelmetesek az arichusok, a sinchusok és a napaeusok... Az isteneknek emberáldozatokat mutatnak be és Dianának, akit ők Orsilochénak hívnak, feláldozzák az idegen jövevényeket, a levágott áldozatok fejét pedig templomuk falaira tűzik, mintegy hőstetteiknek maradandó emlékéül”.

Ez a nagyon fontos híradás a szabirok lakhelyéről egyúttal elhelyezi a Priscos által mintegy 100 év múlva említett 463 körüli népmozgást (ld. a bizánci íróknál), amely az avarok támadására indult meg. Ílymódon az avarok a Káspi-tengert délről kerülhették meg (Ammianus leírja, hogy Hekatomplostól a Káspi-kapu 1040 stádium távolságra van), a szabirokat átúzhették a Derbendi-szoroson (Káspi-kapu), majd azok a meótiszi ogur népeket mozdították ki szálláshelyükről (ogur, onogur, sároгур), akik segítséget kértek a chersoni görögöktől.

Ammianus leírásának egyik földrajzi pontját, a Carambist, a magyar jegyzetírók előszeretettel helyezik a Krím-félszigetre, de ez téves, mert minden mértékadó nyugati történelmi atlasz, így pl. a német Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte (1976, 9. Auflage, p 39.) Sinopétól nyugatra tünteti föl.

Megjegyezzük, hogy Ammianus a XXXI., 2, 1-12-ben nagyon lekezelően, de szemtanúként ír a hunokról, akiknek nemzete „a Maeotis ingoványain túl a Jeges tenger felé lakik”, s akiket – mint később Prokopius - megkülönböztet a közép-ázsiai chionitáktól, vagy heftalita hunoktól. Tekintetbe

kell azonban venni, hogy noha Procopius (De bellis I., 3) megemlíti, hogy az eftaliták nem keverednek a többi hunokkal, mégis a chionitákról – akik ezidőben a perzsák szövetségesei voltak – az észak-mezopotámiai Amida város ostromát követően, 359 után azért hallunk kevesebbet Ammianusnál, mert egyes vezértörzsek, más hun törzsekkel együtt nyugatra vonultak és birtokba vették a Kaukázustól a Kárpát-medencéig terjedő hatalmas területet; erre mutat az is, hogy Amida ostromában a chioniták egy kaukázusi néppel, az albanusokkal együtt harcolnak (ld. 19, 1-2). Ugyanezek a hunok ostromolják meg a szíriai Edesszát 395-ben, majd Attila halálát követően, az 500-as években is rendszeresen betörnek transzkaukáziai római területekre (Edesszai Krónika; Mitülénei Zakariás eftalitákat említ a Kaukázustól északra!), és kaukázusi, dagesztáni lakhelyeik még a 8. század közepe tájáig is megvoltak, így Varacsan és Csungars (Kuma-Magyar?) városok. Ekkorra már részben áttértek a keresztény hitre, eredményes térítésükről beszámolnak az örmény források (Daszuranci); kazár szövetségben fejedelmek voltak a 7-8. században Alp Ilutever és Avcsi Tarchan. A hunok a kazárok megjelenéséig kisebb szünetekkel megtartották a Derbendi-szoros feletti ellenőrzésüket, átmenetileg perzsa szövetségben, s gyakran harcoltak együtt a szabirokkal.

Örmény írók

Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők után, Kolozsvár, 1870., I. könyve ír a kelet-anatóliai, Speri nevű örmény tartományról, a mai törökországi Ispir környékén (úgy látszik ez volt egyik korábbi települési területük; az ókori Subartu területe a mai Törökország déli részével azonos, és ezen a vidéken ma is található Suvarli és Savur nevű település), és a Szevan-tótól északkeletre, a Kur folyó mentén fekvő Udi tartományban lakó szabirokról vagy szjevortikról (Speri tartományból ide települhettek a szabirok, akiket később, a 6. századtól sűrűbben említenek a bizánci írók):

János pátriárka (Kr. u. 9. század): A Pakraduni királyok kora:
„A Szjevortik ősapjuk, Sziev nevéől vették nevüket...”

Mechitár (13. század): Névszótár:
„Sabir vidék Felső-Örményországban a Dahák határainál [régii Tao nevű tartomány] hasonló nevű várossal és helységgel.”

Vartan (13. század): Örményország földrajza:
„András, Izsák tanítványa, Sabir kerületbe vonult, és a Sabir hegység szikláinak egyik barlangjában hét évig lakott.” „Sabir kerület határos a Dahák földjével.”

Bizánci Faust (Faustos Buzand, bizánci-örmény, 4. század): Örmények története:
„Manuel fővezér Valarszahnak nőül adá Sabir föld urának leányát a Pakradita nemzetségből” (Valarszak itt a perzsa helytartót jelenti, 379-386 között; az örmény-párthus Bagratida uralkodó család bírta a szabirok területét).

Arzeruni Tamás:
„Kurken a Sabirok földjére vonult.”
(itt az udibeli szabirokról van szó).

Indsidsian: Örményország leírása:
„Ispir vagy Sabir erősített hely, hasonló nevű kerületnek fővárosa.” (a kelet-anatóliai, törökországi Bajburt vidékén).

Orpelian István (1287-ben írt):
Libárit fia, Darszaid, a halacz-kari kolostornak egy szőlőt adományozott a Magyarok kerületében (Madsaraga-dzor) (Lukácsy Kristóf id. mű; az Udiban lakó szabirok leszármazottait nevezi így a forrás).

Csámicsián Mihály, a 854. évről:

„Bula [vagy Buga, a kalifa örményországi, török származású kormányzója] Kacsentől [Arcakh tartományban, Ganzáhtól délnyugatra] Udi tartományba folytatta útját. Itt ostrom alá vette a főnök várát Karicsot, és elfoglalta, a főnököt pedig lánczra verve magával vitte. Hasonlóképpen foglyul ejtette Stefannoszt, a szevortik főnökét, kinek másik neve Kon, és lerombolta Tusz [Dusz] nevű városát. Bula azután az alánok országa felé ment... Innen Tifliszig nyomult előre... Mikor az örmény főnök és a többi foglyok a kalifa elébe vezettettek Bagdadban... a kalifa ítélete értelmében csak eme kettő közül választhattak: megkínóztatás és halál, vagy pedig a keresztyén vallás elhagyása és áttérés az ő vallására. Sokan megtagadták a keresztyén vallást; mások, a szilárdabb lelkűek, dicsőségesen haltak meg hitük védelmezésében. Emez utóbbiak közt főleg Stefannosz Kon tűnt ki rendíthetetlen bátorságával.” (Thury József: A magyaroknak szavarti-aszfali neve, I-II, Századok, 1897.; History of Armenia by Father Michael Chamich, trsl. By Johannes Avdall, Calcutta, 1827, I. kötet, 412-413.; az eredeti 1784-86-ban jelent meg három kötetben Velencében).

„I. Asod, örmény király fia és utóda, I. Szembat 893-ban megújította azt a szövetséget, melyet apja kötött volt Böles Leóval az arabok támadásai ellen. Uralkodása alatt az Udi tartományban lakó szjavortik ismét föllázdak, de Szembat szerencsével harcolt ellenük; mert János pátriárka azt írja róla, hogy hódításait a Kura folyó vize mellékén Tifliszig, Udi tartományban pedig Hunaragerd, Dusz és Samkhor városokig terjesztette. De a szjavortik semmi áron sem akarták elismerni az örmények felsőbbségét s inkább az arabokat segítették támadásaik alkalmával.

A 909. évben Juszuf (Azerbajdsán tartomány arab kormányzója 901-től) dúlni és pusztítani kezdte Arménia nagy részét. A következő évben Szembat sereget küldött ellene, melynek egyik hadosztályát a szjevortik alkották, fiai, Asod és Museg vezérlete alatt. Szembat serege Dzegnavadsar (Nik tartományban) mellett, a Huraszdan folyóhoz közel találkozott az arabokkal. A két ellenséges hadsereg igen nagy hévvel támadott egymásra s a harcz eredménye az lón, hogy az örmény sereg teljesen megveretett; mert Udi tartomány lakói, a szjavortik, az ütközet alatt átmentek az arabok soraiba. (Thury id. mű).

Érdekes, hogy a hajdani Speri tartományban említenek egy Mazara helységet az ókori szerzők, és ugyanott egy Matzaron vagy Masszaron erődöt a bizánci források, de ennek kapcsolata a korai magyarsággal nem tisztázott (Moravcsik Gy.: Muagerisz király). Az örmény források többször megemlítenek egy Hunorakerta/Hunorvárosa települést Udi tartományban (Lukácsy K. pp. 173-174), amely talán közelebbi kapcsolatban van a magyar őstörténettel (valószínűleg azonos az arab földrajzi írók ugyane vidéken említett Hunan, illetve a mai azerbajdzsáni Xanabad városával). A „Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba” című egyetemi jegyzet a grúz forrásokkal kapcsolatban így ír: „...a szavárdnak nevezett magyarokról, minthogy települési területük 150 km-re feküdt Tbiliszitől, feltehetőleg a grúz források is tudósítanak. Ebből a szempontból azonban a grúz forrásokat még nem vizsgálták át. Feldolgozásuk a magyar grúzológia feladata” (I/2. köt. p. 276., Szeged, 1988).

Bizánci és szír írók

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn, 1829.; a bizánciak a velük szövetséges szabirokat rendszeresen hun népnek nevezik, megkülönböztetve ezeket a hunokat a többi huntól, akik a perzsák szövetségesei voltak; Jordanes egy ízben a szabir nevet szinonimaként használja a hunnugur/onogur névre. Úgy tűnik, hogy a szabirok egy része a Kaukázusnál, másik részük az Urálnál lakott.

Priscos rhétor 463. körül írt töredéke:

„...hae gentes (Saraguri, Urogí et Onoguri) propriis sedibus eiectae, commissa pugna cum Sabiris (Sabeiroi, Sabeiroi = Szabeiiri), quos expulerant Abares...” Ebben az időben a kelet-rómaiakhoz követséget küldtek a saragurok, az urogok [ugorok] és az onogurok, „amely népek elvándoroltak saját lakóhelyükről, minthogy harcba bocsátkoztak velük a szabirok, akiket az avarok öztek el,” akiket viszont az Óceán [Káspi-tenger] partvidékén lakó népek (a türk-perzsa szövetség, eredetiben „griffek”) készítették arra, hogy más vidékekre költözzenek.

A szabirok, vagy hun-szabirok pontusi, dél-kaukázusi görög provinciák elleni betöréseiről írnak a szírek: Andreas Kaisareus püspök (530. körül), Euagrius (540 k.), Antiochiai János (VII-VIII. sz.). Joannes Malalas (élt kb. 491-578; Moravcsik Gy.: Byzantinoturcica).

Procopius (545-550 között írt):

„Sabiri (Sabeiroi), gens Hunnica, ad Caucasum habitant, frequentissimi, et in multos principatus rite divisi. Principum alii cum Imperatore Romano, alii cum Persarum Rege amicitia veteri coniuncti sunt.” (A szabirok a Kaukázusnál lakó hun nép, számosak, és több fejedelemségre oszlanak. Egyes fejedelmek a római császárral, mások a perzsa királlyal vannak régi barátságban).

„Iis se adiunxerant tria Hunnorum millia eorum, qui vocantur Sabiri: bellicosissima sane gens.” (Hozzájuk csatlakozott három hun ezred, akiket szabiroknak neveznek; igencsak harcias nép).

„Zechi praeterea postque hos Hunni cognomento Sabiri.” (A „szabirokként ismert hunokat” a Kubán-folyó mellékén említi).

„Ibi Hunni, quos Sabiros appellant, et aliae quaedam gentes Hunnicae.”

„Sabiri Romanorum socii.” (a szabirok a rómaiak szövetségesei).

„Allectis Hunnorum Sabirorum numerosis auxiliis.” (Odacsalogatták a hun-szabirok számos segédcsapatait.)

Procopius az 555-556. években, a lazikai háború tanulságai kapcsán ír a bizánciakkal szövetséges szabirokról: főfoglalkozásuk a háború, hadi kultúrájuk fejlett, kiválóan értenek hadi gépek készítéséhez (De bello persico, II./xxix.15, 29, xxx.28, I./xv.1, és VIII./xix,8). Procopius azt is leírja, hogy az utriguroknak és kutriguroknak a magyar csodaszarvas-mondához hasonló eredetmondájuk volt: a Kotrigur és Utigur nevű testvérpár szarvast üzve jutott el a Meótiszhoz (ld. még Menandrosz, Fragm. 3; in: Németh Gyula: Szabirok és magyarok, Magyar Nyelv, XXV, 1929, pp. 81-88.). Procopius szinonimaként használja a hun, a szabir és a masszagéta neveket.

Agathias (536-582; elítélően ír a hun-szabirokról):

„Militēs autem mercenarii natione Hunni, qui Sabiri vocantur.” (a katonák pedig zsoldosok a hunok nemzetéből, akiket szabiroknak mondanak).

„Adierant vero Persis etiam Hunnorum Sabirorum mercenaria auxilia. Est enim haec natio et maxima et populosissima simulque est bellorum et rapinae sitientissima, que perpetuo foris externo in solo degere amat, semperque aliena appetere, solius mercedis causa et praediae spe modo quidem his, modo illis, nunc alteri alicui sese in belli et periculorum societatem coniungendo, in contraria subinde mutatur. Frequenter enim cum Romanis, frequenter vero cum Persis inter sese bellum gerentibus praelium inierunt, et exiguo temporis spatio interposito modo his, modo illis mercenariam suam operam locarunt.” (Most is a perzsákhoz csatlakoztak a hun-szabirok fizetett segédcsapatai. Ez a nemzet pedig nagy és népes, egyszersmind harcias és mohó a rablásra, és szakadatlan katonáskodásban a kapukon kívül szeret élni, örökké a máséra vágyva, zsoldra és prédára áhítózza, ily módon egyre-másra háborúzik, a megkötött szövetségek rovására, azokat változtatva. Gyakran ugyanis a rómaiakkal, máskor a perzsákkal harcol azok egymás közti háborúiban, és egy csekély idő múlva oda áll, ahol fizetséget kap.)

Zakariás Rétor (szír, 5-6. sz.)

„Justinianus császár 28. évében (555) a Kaukázustól északra a sátorlakó népek ezek: az unaghur (onogur), oghor, sabhir, burgar (bulgar), kotrighar, abhar (avar), ksr (kazár v. akatzir), dyrmr (uturgur?), sarurgur, bgrsyq (barszil?), kwls (káliz, kabar), abdel, ephtalita (hun).” (Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai, I.; az eredeti említi a bulgárok és alánok városait).

Zakariás arról is tudósít, hogy Kardutsat, vagy Qardust, albán püspök és társai már 523 előtt eredményesen térítettek a kaukázusi hunok között, és a biblia szent könyveit hun nyelvre is lefordították (Moravcsik Gy.: Muagerisz király, Magyar Nyelv, XXIII. 1927).

Jordanes, gót-bizánci történetíró (550 körül) leírja, hogy a Dnyeperen túl, a Fekete-tenger mellékén lakó akatziroktól keletre laktak a bolgárok, „azokon túl a hunok, a legvitézesebb népek két felé. A hunok egyik részét ugyanis kutziagiroknak, másik részét szaviroknak nevezik, s mindegyik külön tartományban lakik. A kutziagirok Chersonesus mellett [Krim-fsz.-től északra], ahova Ázsia áruit behordja a sóvár kereskedő; nyáron a pusztaságon barangolnak s lakóhelyeiket a szerint választják, amint a takarmány bősége kínálkozik barmaik számára, télen pedig a pontusi tenger [Fekete-tenger] partjaira húzódnak. A hunugurok pedig onnan ismeretesek, hogy tőlük jön a menyétkőrökkel való kereskedés (utolsó mondat: „Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarium venit commercium”; idézi Thury J.).

Mar Grigor vértanúságának története (szír, 541. év, Lazikai háború):

„Khosrau király háborúba ment a hangaraye [hangarok] országa [!] ellen [a délkeleti Kaukázusba]. Miután a ... háború véget ért, s a [perzsa] király onnan diadalmasan elvonulva a Bet Aramaye [Dél-Mezopotámia] tartományához tartozó Mahoza [Seleukeia-Ktesiphon] felé vette útját, vele ment Mar Grigor is, bilincsekbe verve.” (Kmoskó M: Szír írók a steppe népeiről, Bp. 2004, p. 244-246; a hangaraye névhez a jegyzetben hozzáfűzi: „miféle népről lehet itt szó? Nem merem eldönteni.”; ld. még HMEK II., és a Chronologia; Harmatta János professzor később - nagyon helyesen - ezt eldöntötte: az eredeti pehlevi 'wngr névalak alapján itt az onogurokról van szó (v.ö. ekkor, 530-as évektől, a kutrigurok a perzsák szövetségesei voltak, Zabergan nevű királyuk perzsa követ Bizáncban; ld. még a saspeirok és matienek, ill. suardeni és materi népek szomszédos országait az ókortól, a Kaukázustól északra és délre, és az azerbajdzsáni kurgán-temetkezéseket).

Az ogur-onogur előmagyarok újabb törzseinek vonulásáról tanúskodik egy másik, nagy jelentőségű szír forrás, amit feltétlenül idéznünk kell:

Michael Syrus krónikája, 12. sz. (X. könyv, 21. fejezet; Kmoskó, 2004):

„Ebben az időben [582 k.] három testvér (vonult ki) belső Skythiából harmincezer skythát vezetve magukkal. Jöttek 60 napi jároutat téve meg az Imaum (Tien-shan) hegy hágóitól, mégpedig télvíz idején jöttek, mert (ilyenkor) vizet lehetett találni. Egészen a Tanais (Don) folyóig jutottak, amely a Meotis tóból eredve a Pontos tengerével keveredik össze. A rómaiak határához érve, az egyik közülük, akinek neve *Bolgarios*, tízezer embert vett magához, testvéreitől elvált, s a Tanaison át a Dunbis (Duna) folyó felé kelt át, amely szintén a Pontos tengerébe keveredik; azután Maurikiushoz küldetett, adna neki földet, hogy ott lakhasson, s ő a rómaiak segítőtársa lesz. Erre Felső- és Alsó-Moesiát adta neki (a császár), valamint Daqiát, hatalmas tartományokat, amelyeket Anastas idejétől kezdve az *abaris* (avar) nemzet pusztított el. Ott laktak s a rómaiak őrségét képezték. A rómaiak *bolgaraye* néven nevezik őket. A másik két skytha testvér Allan tartományába jött, amelynek neve Bar Salia, amelynek városait rómaiak építették; ezek Qaspiával azonosak, amelyet a turqaye kapujának hívnak. A *bulgaraye* és a *puguraye*, amelynek lakosai, egykor keresztényekké lettek. Mikor egy idegen nép hatalmasodott el ama tartomány fölött, *kazaraye* néven nevezték el, a nagyobbik testvér neve után. E nép megerősödött és széjjelterjedt...” (G. Barhebraeus-nál is)

Itt elég világosan a bolgár, a kazár és az ogur népek megjelenéséről van szó (a „puguraye“, pugurok kezdőbetűje nyilvánvalóan az ezt megelőző bulgaraye névből tévedésből „ragadt“ az eredeti uguraye, azaz „ogurok“ népnév elé, hiszen „puguraye“ név nem szerepel semmilyen egyéb forrásban; ld. még HMEK-Chronologia az 540 és 582. évnél); s valóban e két szkíta nép, a bulgár és az ogur-magyar lettek később keresztények.

Menandrosz Protektor (558-582 között írt):

„(az avarok) primum quidem Utiguross, tum Salos, Hunnicam gentem, debellarunt, et Sabiros everterunt.”

Fragm. 3.: 558., Justinianus császár uralkodásának 32. évében: „... így e két nagy birodalom között (Bizánc és Perzsia) a béke helyreállott. Miután azonban a hunnokat, kik Zabergan [Szabir kán?] uralma alatt éltek, messze űzték a római birodalom határaitól, Justinianus attól tartván, hogy a kotrigurok ismét be fognak ütni Thrákiába és azt pusztításukkal zaklatni fogják, minden reményét Sandilchusba, az utrigurok fejedelmébe vetette, kit nem szűnt meg gyakori követségeivel buzdítani; minden lehető módon arra törekedett, hogy Zabergan ellen harcra tüzelje... Sandilchus azonban, habár a rómaiakkal való szorosabb összeköttetést kívánatosnak tartotta a maga részére, azt felelte a császárnak, hogy istentelenség s nagyon illetlen dolog volna az ő vérrokonait teljesen kiirtani. Mert – úgymond – azok nemcsak velünk közös nyelvet beszélnek, s lakásuk, ruházatuk és életmódjuk is hasonló a miénkhez, de fajrokonaink is, bár más fejedelmeknek engedelmeskednek [ld. Szabir kán]. A kotrigurok lovait azonban kétségkívül elveszjük a magunk számára (ezt parancsolta különben Justinianus is), hogy ne legyen módjuk azokon nyargalva tovább is ártani a rómaiaknak”.

Fragm. 42: (576. évnél): „Sum Tiberio Caesare Romanorum duces, impetu in Albaniam facto, obsidibus a Sabiris et aliis gentibus acceptis, Byzantium venerunt. Et cum legati Alanorum et Sabirorum venissent, qui se Romanis dederant, Caesar eos benigne et humaniter excepit”...

(Tiberius császár uralkodása alatt a (kelet-) római vezérek, miután támadást intéztek Albania ellen, s kezeseket vettek a sabiroktól s más népektől (hogy azok ne támadhassák meg őket), Byzantiumba érkeztek. Midőn ide azon alánok és sabirok követei is megérkeztek, kik meghódoltak a rómaiaknak, a császár őket jóakarattal és emberségesen fogadta... A követek megmondták azonban, hogy Abir (Sabir) csak nemrégiben pártolt el, s mit sem törődve a kezesekkel, a perzsákhoz állott.”; Menander Protector történeti művének fennmaradt töredékei, Lukinich Imre fordítása, Brassó, 1905).

”Sabiros et Albanos suis sedibus excitos citra ripas Cyri (Kura) amnis collocarunt, ut in posterum in Romanorum ditionis regionibus habitarent.” (Fragm. 41.: 576-ban, Tiberius császár uralkodása alatt szabirokat és alánokat telepítettek át a Kura (Cyros) folyótól északra, bizánci fennhatóság alá).

Theophanes Byzantius (6. sz. végén írt) az 527. év eseményeiről írja:

„Hoc insuper anno mulier quadam barbara ex Unnis Saber vulgo nuncupatis, nomine Boarec, vidua, adductis secum Unnorum millibus centum, in Romanas partes transiit: haec animoso viro suo Balach Unnicis regionibus imperitabat. Duos vero reges ex alia Unnorum natione, quae partes interiores habitat, nomen uni Styrax et alteri Glones, a Cabade Persarum rege ferendis sibi suppetiis, et Romanos bello vexandis accitos, et iam per regionem subditam ad Persarum loca, cum millibus hominum viginti transitum habentes, armis illa excepit, et in frustra concidit: et eorum quidem regum unum Styracem vocatum in bello comprehensum, vinculis alligatum, C(onstantino)polim imperatori misit: Glonem autem in pugna interfecit. Ita demum armorum sicutatem et pacem cum imperatore Iustiniano mulier perpetue servavit.” (A fenti évben a hun-szabirok közül való asszony, akit Boareknek hívnak, s aki özvegy, százezer fős hun sereget vont össze, amely átkelt a római részekbe; ezt a hadat bátor férje, a hun Balach vezette. Két király pedig a másik hun nemzetből, akik a belső részeket lakják (Kaukázustól északra), nevük Türák és Kalán, felajánlották segítségüket Kavád perzsa királynak; és a rómaiak megrendítő háborúba fogtak... és egyik királyukat, Styraxot (Türákot?) a harcban foglyul ejtették, és bilincsbe verve Konstantinápolyba vitték, Glonest (Kalánt?) pedig megölték... és az asszony (Boarek) a békét Justinianus császárral örökre fenntartotta (Bo-arik = erényes parancsnok, vagy a hasonló jelentésű török bujruq méltóságnévből ered; ld. Ibn Fadlan a későbbi volgai bolgárok szuvar törzsének vezére w.jr.g; egy óbolgár fejedelmet is Suvar-nak hívtak; Györffy György: A magyarság keleti elemei, Gondolat, Bp., 1990; ld. még Németh Gyula id. mű).

Az 508. évnél: „Hoc anno Unni, quibus Saber appellatio, Caspiarum portarum limitibus emensis, Armeniam suis incursionibus infestarunt, Cappadociam que et Galatiam et Pontum depopulati, ad Euchaita usque, quae tantum haud subegerunt progressi sunt.” (Ez évben a hunok, akiket szabereknek neveznek, kiáradtak a Káspi-kapukon keresztül [Dagesztán], zaklatva Arméniát, Kappadókiát, és pusztítva Galatiát és a Pontus-vidékét, egészen az euchaitáig [eftalita hunok a Káspitól keletre?], elkergetve azokat [ti. az euchaitáig lakókat])

Theophylactus Simocattes (610-641 között írt):

„Barselt et Unniguri et Sabiri et insuper aliae gentes Hunnicæ...” (Barszilok és onogurok és szabirok és még más hun népek...; az onogurok és szabirok egymás melletti említése a szabir-magyarokra utalhat)

A 7. században a szogd nyelvű Nafnamakh Turfan környékén (Tarim-medence) említ egy népcsoportot s'pyry néven, amely a szabirok egy elvándorolt töredékére utalhat (Mario Grignaschi: Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler, előadás szövege, Ankara, 1972, és Henning A farewell to the Qagan of Aq-aqatiran, BSOAS/Bulletin of the School of Oriental and African Studies, London, 1952). A szabirok ebben az időben a kazárok szövetségesei voltak, akik az arabokkal vívott közép-ázsiai harcaikban igénybe vehették a szabirok, szabir-magyarok híres hadierejét.

Theophanes Continuatos (9. század):

„841-ben a szaraczenok fejedelme (a bagdadi kalifa) háborút viselt Theophilus bizánczi császár ellen Kisázsiaiban s egészen Amorium városáig nyomult elő, melyet el is foglalt. A kalifa hadserege az arabokon kívül örményekből és 10.000 turkból állott, akik nyilaikkal a csatát az arabok javára döntötték el.” (idézi Thury, aki e turkokban az Udiba visszaköltözött szabirokat látja).

Bíborbanszületett Konstantin császár: A birodalom kormányzásáról

(De administrando imperio, 950 k., Ford.: Moravcsik Gyula, Bp., 1950.)

A türkök népe régen Kazária-hoz közel szerzett magának lakóhelyet,... De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból szabarti ászfali-nak (Sabartoi asfaloi) nevezték. Együtt laktak a kazárokkal három [-száz?] esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború tört ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szabarti ászfalinak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérékkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre... Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s jövén ők meg elűzték Nagy Morávia lakót, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak. A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket és gyakran hoznak válasz tőlük ezeknek...”

Konstantin a szertartásokról szóló művében is megemlíti a szebortioi, azaz szevortik nevet, a szabirok örmény nevét (De ceremoniis, idézi: Serif Bastav: Sabir türkleri, Belleten V., 17-20, p. 77., Ankara, 1941.) Ugyancsak a császár említi a kis-örményországi Speri tartományt egy másik művében: „Syspiris Minoris Armeniae provincia in confiniis Colchorum.” (Thematum. L., 8, idézi Lukácsy; Syspiris kis-örményországi provincia, határos a kolchisziakkal).

Kazár források

József, kazár kagán levele 960 táján felsorolja, mely népek alkották a Kazár birodalmat: Uigur (ogur), Tiros (akatziros), Avar, Ugin (hun), Bizal (barszil; alánok másik neve?), Tarna (tarniák), Kazár, Bulgár, és Szabir (a tizedik nép volt a kabar/khorezmi; idézi: Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai, II., p 94; ld. még Tolszov: Az ősi Chorezm, Bp. 1950.; a szabirok tehát nem tekinthetők azonosnak a kazárokkal, mint arab szerzők nyomán néhányan feltételezték (ld. Maszúdi), hanem a hun-ogur magyarokkal, akikkel együtt a kazárok hadi szövetségesei voltak, részben határőrzéssel megbízva, lévén a kazárokkal azonos, illetve szomszédos területeken éltek).

Arab írók

Az arab forrásokban szerepel egy városállam, as-Sarir, azaz a Sárga Ország, a délkelet-kaukázusi Avarisztán és Albánia szomszédságában (Baladzuri, Isfahani, Abu-l-Fida és mások; Ibn Rusta közli, hogy as-Sarir egyik királyának neve Awar, akinek arany trónja van; innen az ország arab neve, sarir = arany trón; Kmoskó M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, Bp., 1997, I., p. 214). Ez nagyrészt keresztény fejedelemség volt, és 453-630 között eredetileg a masszagétának is nevezett alánok, 630-651 között a szabirok, vagy hun-szabirok (szabir-magyarok), majd 651-től kb. 1000-ig a kazárok fennhatósága alá tartozott, és keserő közdelmet folytatott az arab betörésekkel szemben. Ezt követően nem ismeretesek az uralkodói (www.hostkingdom.net/caucasus.html; megj.: a kaukázusi avarok nyelve inkább a cserkeszhez és lakhoz áll közel, ami jelezheti etnikai eltérésüket a kárpát-medencei avaroktól, de az is lehetséges, hogy csupán átvették a szomszédaik nyelvét; az 558-ban a Kaukázusnál megjelent avarokat Theophylactos Simocattes uar és chunni, azaz hun törzsekből állónak nevezi, akiknek hazája az Oxuson túl volt; Szádeczky-Kardoss S.: Az avar történelem bizánci forrásai; ld. még Czeglédy Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik Tanulmányok, II. 1955).

Al-hamadani: Az országok könyve (9. sz.):

„Samkur régi város volt; Salman ibn Rabia valakit odaküldött, aki a várost elfoglalta; utána lakott maradt, amíg Yazid ibn Usayd Armeniából való távozásának napjaiban az akkortájt (H.145/757) gyülekező as-sawardiya népe el nem pusztította. Erre ügyük rosszra fordult és csapásaik megsokasodtak”. (in: Kmoskó I/2.; Baladuri is leírja ezt az eseményt; v.ö. Czeglédy K.: A kangarok (besenyők) a 6. századi szír forrásokban, 1954).

Al-Maszúdi (10. század): Aranymezők és drágakőbányák, XVII. fejezet:

„Ami a Kurr folyót illeti, eredete a Gurgin birodalmához tartozó Gurzan vidékén van; az abház vidékén átfolyva a tifliszi végekhez ér, amelyek általa két részre szakadnak, azután a Siyawardiya vidékein át folyik. Ők az örmények egyik fajtája; bátor és vitéz nép, amint azt a rájuk vonatkozó tudósításokban megjegyztük; hozzájuk fűződik a siyawardiya néven ismert csatabárdok elnevezése, amelyeket a siyabiya [szjabece] és más barbár seregek szoktak használni.” (Kmoskó M.; I/2., p. 189., siyabiya: középperzsa spasig, testőrök; Maszúdi nyilván nem tudta, hogy a szjavorti a szabirok örmény neve, ezért mondja őket örményeknek, mindazonáltal érdekes, hogy a szabirokat „örményeknek” tartotta, és nem törökös népnek; Thury József 1897-ben az örmény szjavorti névalak perzsa megfelelőjének tartotta a sziyabiyát, és úgy vélte, mindkét név egyaránt „fekete fiúkat” jelent, ezt a jelentést összefüggésbe hozva a régi magyaroknak az óorosz krónikában feljegyzett „fekete ugor” nevével (Thury, 1897). Maszúdi megemlíti, hogy másutt már írt a szjavidokról; Thury József szerint ez az Akhbar az-Zemán című munkája lehetett, amelynek azonban eddig sajnos még csak a részleteit találták meg. Maszúdi a kazárokról elmondja, hogy „törökül sabir-nak, perzsául hazaran-nak hívják őket... nevük arab alakja al-hazar; más arab írók, mint Ibn Hauqal és al-Istahri pedig elmondják, hogy vannak fekete és fehér kazárok, olyanok, mint a szlávok, illetve, hogy nyelvük nagyon homályos, nem hasonlít sem a törökhöz, sem a perzsához, hanem a bolgárhoz (Kmoskó).

Al-Istahri művében (A birodalmak útvonalainak könyve) egy későbbi betoldás szerint „Bardaa és Samkur mögött van egy Siyawardiya nevű örményfajta, haszontalan, romlott rablónép”; Kmoskó M., I/2. köt., p. 24., 102. lábjegyzet).

Ibn Hordadbeh, Az utak és országok könyve:

„Anusarwan (perzsa sahan-sah) építtette as-Sabiran ... várost,... Balangar-t és Samander-t” (Al-Hamadani: Yafet fia építette Balangart, azaz a „szkíták”, vagyis a kazárok, ui. a szkítákat az ókor a bibliai Jáfet leszármazottainak tartotta; Kmoskó M.). Sabiran vagy Sabir erőd a Derbendi-szoros, más néven Káspi-keresztül, 360 erődjének egyike volt, a DK Kaukázus magaslatain (a mai Sabirral lehet azonos). A perzsa erődben valószínűleg szabir helyőrség állomásozott. Al-Istahri eképp sorolja a Kur-folyó menti városokat keletről nyugat felé: as-Sabaran, Ganzá, Samkur, Hunan (Kmoskó M., II., p. 22.). Ibn Hordadbeh és Al-Muqaddasi röviden említést tesznek a volgai bolgárok Suvar nevű városáról, amely sátrakkal áll (Kmoskó M., I/1., p. 120, 150, és I/2., p. 133.).

A szabir, szabar népnév személynévként is fölbukkan az arab forrásokban:

865. év – Suvar al-türki, a kalifátus török zsoldosainak Bagdad-Szamarra körüli harcaiban szerepel (Tabari);

905-908. év – Vasif ibn Savartegin, Muktafi kalifa hadvezére (Tabari, Masudi); 1132. év – Sejjeddin Savar ibn Ajtegin, Aleppo kormányzója, 8 évvel Kuman után (Ibn al-Athir). Al Hamadaninál a szabirok neve sawardiyyah.

Az altaji tatároknál mítikus lények – valószínűleg planétaszellemek – nevében fordul elő a szabir (?) név: Dzseti Szabar, ill. Dzseti Szabar Kan (Hét Szabar v. Hét Szabar Testvér; in: Rásonyi Nagy László, Magyar Nyelv, XXVII., 1931, p. 314). Az 1700-as években élt egy afgán vallási vezető, akit Pis Sabir Shah-nak hívtak; Sabir-say település létezik Közép-Ázsiában, Szamarkandtól nyugatra (É 39° K 66°; a sabir névnek esetleg lehet jelentése a török nyelvben is)

Magyar kútfők

Anonymus (12. sz., III. Béla király Névtelen Jegyzője, „Magister P.”), Gesta Hungarorum, 1200 előtt:
(7.) Az Úr megtestesülésének 884. évében a krónikások évkönyvei szerint a hétmagyarnak (hetumoger) nevezett hét fejedelmi személy Szkítia földjéről nyugatra vonult. Közöttük volt Ügyek fia Álmos, Magóg király nemzetségéből, jóemlékezetű uruk és tanácsadójuk, feleségével és Árpád fiával, velük vonultak ki az említett területről Álmos nagybátyjának, Hüleknek Zovárd (Zuard) és Kadosa nevű fiai, s szövetséges népek megszámlálhatatlan sokasága.”

(33.) „... (Árpád) a hadjáratban részt vevő katonák parancsnokául és vezéréül nagybátyjának, Hüleknek két fiát, Zovárdot és Kadocsát, valamint a fejedelmi személyek egyikét, Hubát tette meg.”
(ld. még 34, 36-37., 44. fej.,)

(45.) „...és hatalmuk alá vetették a Durazzo városától a Rácföldig terjedő vidéket. Zovárd innen szerzett magának feleséget, és a ma Csabamagyarjának (Sobamogera, soba) nevezett nép (populus) Zovárd halála után Görögországban (Graecia) maradt. Görögül azért nevezték őket csabának (soba), azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.”

Utóbbi közlésben szüksézávan bár, de fölsejlik a szabirok vagy szavárdok emléke, sőt az is, hogy a kivált szabirok emléke elevenen élt még Anonymus korában is, és valószínűleg maguk a szabirok is, hiszen Anonymus elmondja, hogy ma, tehát a 13. század fordulóján „Sobamagyarjának” nevezik Zovárd vezér népét, amely vezérük halálát követően a honfoglalás idején „Görögországban” maradt; csupán a „mikor” és a „hol” pontatlan. Anonymus a görög soba, sobos = bolond, buta névvel illeti ezeket a magyarokat, mert nem tértek vissza hazájukba; a közmondás elevensége arra utal, hogy még a kereszténységet felvett magyarok is többször próbálhatták behívni az országba a kaukázusi szabir néptörödéket, de azok nem jöttek („Csabamagyarja” itt egyértelműen a szabir-magyarokra vonatkozik). Abban az időben a népnevekből gyakran csináltak személynevet; így a Kadosa név is utalhat azokra a qadis hunokra, akik ugyancsak a Kaukzustól délre, az északnyugat-iráni Moszul közelében a perzsa határ őrizetét látták el, bizánci, szír, arab és örmény források szerint (Czeglédy Károly: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 1954, július). Később ezek a hunok csatlakozhattak a nyugatra költöző, majd honfoglaló magyarokhoz, így maradhatott fenn nevük „Kadosa” alakban Anonymus krónikájában.

Kézai Simon (13. sz., III. László király udvari papja) Chronicon Hungaricum, 1285 k.:

(17.)“...miközben Etele Ravennában időzött, Zovárd kapitány, a király hadseregének parancsnoka, a hunok hadseregével Apuliába, és Calabriába hatolt, ahol földülta Reggio, valamint Catona városát..., majd ezt követően Terra di Lavoro földülása után a had egészen Monte Cassinóig pusztított, s innen végül győztesen megtért Ravennába.”

(21) „...ezek a székelyek (a hunok maradékai) pedig azt hitték, hogy Csaba (Chabam) elpusztult Görögországban ezért a nép mindmáig közmondásként használja: 'Akkor térj vissza – mondják a távozonak – , mikor Csaba Görögországból.'” (A Váradi Regestrumban feltűnik egy Zuárd nemzetség is, 1222/550: de genere Zuord; Györffy Gy. id. mű; Magister Zuard, 1283-1304 között szerepel, és a Bessenyei-család őse, in Németh Gyula id. mű; krónika forrása: Anonymus: A magyarok

cselekedetei, Kézai Simon: A magyarok cselekedetei; Milleniumi Magyar Történelem sorozat, Osiris kiadó, Bp., 1999, és Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia, 1854, reprint, Bp., 1987).

Nagyon valószínű, hogy Kézainál a hun- és a szabir-történet összemosódik, s mivel időben a szabirok kiválása volt közelebb Kézai korához, ezért inkább a szabirokra vonatkoztatható a népi közmondás, mely Anonymusnál is kihallik a szövegből. De nem kizárt, hogy már Etele idején létezhetett egy Zovárd nevű hadseregparancsnok, és ugyanúgy a hunoknak a szabirokkal való hadi, törzsi szövetsége, amit – igaz, csak a 6. századtól (ld. hun szabirok) – rendre megemlítenek a bizánci és szír források. Helyneveink közül talán Zalaszar, Székelyszabar, Zabar, Sobor, a burgenlandi Szabar, és különösen az erdélyi Szóváros, Szóvárhegy, Szövérd, Szováta utalhat a szabirokra. Érdekes, hogy a vatikáni levéltárból előkerült s 1314-ben kelt pápai bullában a „magyar katolikus fejedelmek véréből” való Jeretány fejedelemtől van szó, s a malkaitákkal (kabard-balkárok) és alánokkal együtt említik őt és népét, a Kaukázusban vagy annak környékén. Bendeffy László 1942-ben ennek kapcsán írt a Kumententi Madzsar városról is, és valószínűsíti, hogy ezek a magyarok honfoglalás előtti maradékaink lehettek, de a pápai levél szóhasználata arra utal, hogy Jeretány és népe inkább a tatárok által 1241-ben elhurcolt magyarok közül származhatott. A levél, és a Jeretányra vonatkozó egyéb dokumentumok nem említik a szabirokat (Bendeffy László: A magyarság kaukázusi őshazája, Bp., 1999).

III.

Szabirok az újkori tudósításokban

Martin Waldseemüller 1507. évi térképe

Ptolemaios (Kr. u. 2. sz.) adatai alapján készült. Ptolemaios nagyon precíz leírásában, mely a földrajzi koordinátákat is föltünteti, szerepel egy Suardeni (plur.nom. Szouardénoi) nevű nép a Tanaistól/Dontól északra, az 59. szélesség táján (Geographia, V. könyv, 9. fejj., 16.). A név a szavárdokkal vagy szabirokkal jól azonosítható. Waldseemüller térképe a Suardeni nevet Sarmatia Asiatica területén tünteti föl, az Urál túlsó oldalán. A szabirok a Rha fluvius-nál jelennek meg, amely lehet a Volga, mert a térképen a Mare Hircanum-ba, a Káspi-tengerbe folyik, de lehet az Ob is, mert az Urálon túli területen ábrázolják (itt két Rha fl. is szerepel). A Szabir-hegyek szomszédságában, a Tanais mellékén Sachate (szaka-szkíta) terület vagy népnév látható. És ami még érdekesebb: a Suardenitől délkeletre a Materi név is megjelenik (uo. §17, az 56. szélességnél), amiben úgy tűnik, hogy a magyar népnév első, eddig még észre nem vett, nem kommentált kelet-európai előfordulását láthatjuk. Lehet, hogy már a 2. században is Európai Szkítában, Szármáciában laktunk, a többi szkíta rokonnép, hunok, alánok, szabirok/szavárdok egy részével? (ld. a Waldseemüller-térkép a www.memory.loc.gov web-oldalon található; ld. még Ptolemaic Map, Digital Scriptorium: <http://dpg.lib.berkeley.edu> honlapon, ahol egy 15. századi Sarmatia-térképen a Suardeni és a Materi népnevek a Don-Volga könyöknél (Tanais fluvius) ugyanúgy egymáshoz közel szerepelnek; ld. utóbbi térképrészlet; Russia, Sarmatia). Ptolemaiosz a Chuni népvét, azaz a hunokat is föltünteti, legalábbis egy hun néprészt, a Borüszthenész/Dnyeper folyónál, a régi szkíta terület szívében! (III, 5,25. Sarmatia Europe, ld. alább; az utóbbi térkép egy másik szelvényén; Baltic Sea to Black Sea; nemzetközileg is elfogadott, hogy itt a hunokról van szó, csupán néhány „akkurátus” magyar történész képtelen elfogadni), valamint egy Avarini nevű népet, a Visztula forrásvidékénél, amely egy korai avar néprészt jelenthet (ld. még az avar, avar népnévről Dr. Mehmet Tezcan: The Ethnonym Avar, www.transoxiana.org /Eran). Ptolemaiosz nyilván nem tévedésből helyezte Európai Szármáciába a hunokat, avarokat, szavárdokat, magyarokat, mint néhányan vélik (pl. Vásáry I.: A régi Belső-Ázsia története, 2003).

Szergej Patkanov, orosz statisztikus, régész, néprajzkutató, az Urál környékén kutatta a szabirok nyomait, a 19-20. század fordulóján. Műve: A szabirok nemzetisége (Ethnographia, 1900. október-november, XI. évf. 8-9. szám, pp. 337, 385.).

Patkanov helyszíni kutatásai során számos piramis alakú földvárat fedezett fel, melyek főleg a tobolszki kormányzóság területén gyakoriak, és amelyekben azonos jellegű vassalak- és pontozott, vonalazott díszű cserépmaradványokat lehetett találni. Az Ob folyótól nem messze, dél felé is állt egy nagy, háromoldalú piramis alakú földvár, melyet a helybeli osztják-hantik ‘Tapar-vos-nak, azaz

Szabir-várnak neveztek, s tövében kisebb osztyák falvak voltak találhatóak. A Konda-folyónál élő, eloroszosodott osztyások az általánosító „csud” (csudálatos, rendkívüli) névvel illetik a terület korábbi lakóit. Patkanov szerint „... a sáncokkal, árkokkal művészi módon felépített „csud” várak, valamint az ott található díszes cserépedények, vassalak-darabok, amelyek a fazekas- és kovácsmesterség bizonyos fejlettségét feltételezik, nem származhatnak a kultúra alacsony fokán álló mai osztyások és vogulok elődeitől, hanem az egykor itt lakó ‘Tapar nép, a szabirok maradványainak tekintendők.” A helybeli osztyások magasabbrendű népként írták le Patkanovnak a szabirokat, akiket részben elődeiknek is tartottak. Egyik énekükben (Obdorszki ének) mint valami csodát írják le a szabirok egyik városát: „A sober nagy városnak isten igézte szentséges földje” (729. sor). A szabir név az Urál mindkét oldalán megjelenik folyók, tavak, hegyek, falvak nevében: sober, soper, ’tapar, sibir (innen Szibéria neve), de egészen északon, a berjuzovoi kerületben is megtalálható ez a név, ahonnan például a Kockij Gorodokban talált ezüsttálat ismerjük, rajta hátrafelé nyilazó, illetve birkózó, szkíta-türk viseletes alakokkal, felszerszámozott lovakkal.

Patkanov a szabirokat a magyarok, osztyások, vogulok rokonainak tartja, és megjegyzi, hogy a vogulok, osztyások nyelvében kimutathatók kaukázusi nyelvek hatásának nyomai, melyek közül elsősorban a fémnevek a szabirokra vezethetők vissza, akik egykor, mint mondja, feltehetőleg a Kaukázus vidékén laktak. Az északi osztyások és vogulok az ezüstöt egyenesen „saber”-nek nevezik, és az énekekben rendszeresen szó van pl. „sober/ezüst markolatú híres szablyá”-ról, s az egyik szabir fejedelemből neve „Sober/ezüstitől-szikrázó-páncél”. Az utolsó osztyák kenézt, Tajsint pedig saber-mou knnaz-nak, szabirföldi fejedelemből hívták. Legbővebben és legérzékletesebben Az Aranyfejedelem éneke című osztyák népköltés tudósít a szabir-magyarok északon élt törzseiről (ld. szerzőtől Az aranyfejedelem éneke).

A régészeti leleteket vizsgálva, E. A. Halikova is megemlíti a magyarok és a szabirok korai kapcsolatát (Ósmagyar temető a Káma mentén, Archeológiai Értesítő, 1976/103. kötet). A magyarok levédiai/verchne szaltovói leleteiről ad lényegbevágó áttekintést A. Zakharov-V. Arendt: Studia Levedica – régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez, 8 tábla, 27 szövegközi kép, Magyar Történelmi Múzeum, Budapest, 1935. Djakonov, orosz régész-történész is ír róluk, A szabirok története c. munkájában).

Udi tartomány jelenleg Azerbajdzsán északnyugati részén fekszik. Itt található egy Szabirkend nevű település, Shemkir és Gandze (Samkor és Gancak) városok közelében, míg Azerbajdzsán más területein található Szabir és Szabirabad város illetve körzet (rayon), ami úgy tűnik a szabirokkal hozza kapcsolatba ezeket a településeket. Azonban Dr. Hasan Hasanov, Azerbajdzsán budapesti nagykövete szerint ezek a települések a 20. század elején élt azeri költő, Mirza Alekber Sabir tiszteletére kapták nevüket, de ő ugyancsak felvette a Sabir nevet. Azerbajdzsánban van Suvorovka és Bilesuvar nevű település is (ld. Bassa Gizella térképét: Caucasus, Armenia-Azerbajdzsán-Georgia, Bp. 1998). Kaukázustól északra: Siverskaja, Suvorovske, Suvorovskaja utalhatnak a szabirokra. Udi lakóit udíknak, udínoknak nevezik, akik a történelmi források szerint a kaukázusi albániaiak közvetlen leszármazottai, kik egyedülállóan megőrizték eredeti vallásukat és nyelvüket, bár egyesültek a csól, a gargar és más törzsekkel, akik a 9-10. század előtt Azerbajdzsán területén éltek. (in: Caucasian Albania, www.artsak.com). Az udik lélekszáma egy 2004. júl. 1-i összeírás szerint 4.200 fő, az össznépesség (8.3 millió) 0,05%-a. Esetleg az udínok között, vagy pedig az egyéb népességben (9.500 fő, 0,12%) lehetne ma keresnünk a dél-kaukázusi szabir-magyarok maradványait. A szabir népnév örmény alakját viselte az 1980-as években Ervand Vladimirovics Szevortjan, azerbajdzsáni nyelvtudós, aki elkészítette a török nyelv etimológiai szótárát. A jelenlegi azeri honvédelmi miniszter Eldar Sabiroglu vezérezredes.

(a Turán, 2006. IX/3. Júl.-Aug.-i számában megjelent szöveggyűjtemény bővített változata)

A Waldseemüller-féle Sarmatia-térkép részlete
a Suardeni és Materi népvnevekkel

LIB. V. CAP. 9.
SARMATIA ASIATICA. 41

αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι.....πᾶ μῆ &
Ἀλβάναι δὲ Πύλαι.....π μῆ

§. 16. Κατανέμονται δὲ τὴν Σαρματίαν ἐν μὲν τοῖς
πρὸς τῇ ἀγνώστῃ γῆ
κλίμασιν οἱ Ὑπερβόρειοι Σαρμάται, 1
ὑπὸ δὲ τούτους οἷτε Βασιλικοὶ Σαρμάται,
καὶ Μοδόκαι ἔθνος,
καὶ Ἴπποφάγοι Σαρμάται,
καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους Ζακάται,
καὶ Σουαρδηνοὶ Suardeni = 10
καὶ Ἀσαῖοι· szavárd/szabir
εἶτα παρὰ μὲν τὴν βόρειον τοῦ Ταναΐδος ποταμοῦ
ἐπιστροφῆν Περιέρβιδοι, μέγα ἔθνος,
παρὰ δὲ τὴν νότιον Ἰαξαμάται ἔθνος.

Πύλαι δὲ 13
Ἐξάπολις.....ᾠβ ᾠβ γο'
Νάυαρις.....ᾠ ᾠβ
Ταναΐς.....Ἐξ ᾠδ γο'

§. 17. Ὑπὸ δὲ τοὺς Σου-
αρδηνοὺς Χαινίδες, 20
καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν τοῦ Ῥᾶ
ποταμοῦ Φθειροφάγοι,
καὶ Ματῆροι, Materi = magyar
καὶ ἢ Νησιώτις χώρα· 25
εἶτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξα-
μάτας Σιρακηνοί·
μεταξὺ δὲ τῆς Μαιώτιδος Ἰμνης καὶ τῶν Ἴπτικῶν
ὄρων μετὰ τοὺς Σιρακηνοὺς Ψήσσιοι·
εἶτα οἱ Θεμῶται,
ὑφ' οὓς Τυράμβαι. 30

Claudii Ptolemaei Geographia, Tom. II.,
C. F. A. Nobbe, Lipsiae, 1845.